

historische kennis kunnen iedere nuance in het betoog onderscheiden en ze voorzien elke ideologische subtiliteit of morele implicatie van het geschiedverhaal. Dat komt omdat de confrontatie met oorlog, dictatuur en vervolging, al is ze meer dan 60 jaar geleden, nog steeds geldt als de ultieme beproeving van de eigen samenleving en van de manier waarop individuen en collectieven het burgerschap gestalte gaven. De beproeving riep strijd op, op alle mogelijke niveaus en met een vaak zeer uiteenlopende inzet. Dat gold voor het verzet, voor de collaboratie en voor ieder die als individu of in groepsverband probeerde tegen de verdrukking in iets van het eigene overeind te houden. Die strijd is ook doorgegaan, want de winnaars hebben na de oorlog de morele les van de beproeving geformuleerd. Daarbij heeft de geschiedschrijving een belangrijke rol gespeeld door het voortdurend aanscherpen en opnieuw actualiseren van de les, ook in het licht van nieuwe maatschappelijke zorgen en uitdagingen.

Voor de geschiedschrijving is dit een gemengde zegen. Aan de ene kant is er sprake van een duidelijk zichtbare en algemeen erkende maatschappelijke functie. Deze wordt op de omslag van het hier voorliggende boek zonder omhaal aangeduid: 'bijdragen tot de verwerking van het oorlogsverleden'. De gedachte is duidelijk: wat de generaties van toen heeft geschokt en het nageslacht nog steeds bezig houdt, kan psychisch worden verduwd door studie en debat. Dit levert belangstelling en maatschappelijk aanzien op, bovendien middelen en faciliteiten, onder meer in de vorm van een onderzoekscentrum als het SOMA in Brussel, waaraan de meeste auteurs van dit boek in de loop van hun

---

MARK VAN DEN WIJNGAERT (RED.)

«België tijdens de Tweede Wereldoorlog, een beschouwing»

Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2004, 317 p.

De geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog heeft in tal van landen, die door het conflict getroffen zijn, het karakter van een gezamenlijke oefening in burgerschap aangenomen. Meer dan gewoon is in het historisch vak discussiëren professionele historici en hun publiek in éénzelfde publieke sfeer. Zowel de producenten als de consumenten van

carrière verbonden zijn of waren. Niet alleen in België, maar overal waar de oorlog een uitwerking heeft gehad, tot in de neutrale landen toe, blijkt dat er onmiskenbaar invloed is van een ‘sociale verwachting’ van het publiek, die de geschiedschrijvende klasse onder druk zet. Het buitenprofessionele engagement kan onderzoeksvragen sturen en interpretaties beïnvloeden en maatschappelijke preoccupaties spelen daarbij een belangrijke rol. Zo werd het verzet eerst verheerlijkt als moreel fundament onder het naoorlogs herstel, dan verguisd vanwege de neiging om zich na de oorlog als informele tegenmacht te handhaven, en soms bejammerd omdat alle idealen uit de strijd verraden zouden zijn.

Dit hoeft al met al geen probleem te zijn, zolang historici zich openlijk en expliciet rekenschap blijven geven van de manier waarop ze hun vak in deze context beoefenen. Ook zij staan onder invloed van de les die de naoorlogse samenlevingen sinds 1945 hebben getrokken. Deze is door Hermann W. von der Dunk voor Nederland aangeduid als de “basisconsensus” onder de naoorlogse democratie: dictatuur en vervolging zijn intrinsiek verwerpelijk, verzet is geboden om vrijheid en onafhankelijkheid te herstellen. Sinds 1989 betreedt ook de geschiedschrijving in Centraal- en Oost-Europa dit pad. Het is interessant te zien dat deze behoefte om lessen te trekken een belangrijke consequentie heeft gehad. Veel oorlogsgeschiedschrijving is namelijk in de allereerste plaats een introspectief proces geweest en het debat heeft zich allereerst op het nationale vlak gericht. De meeste oorlogsgeschiedenis in Europa is traditioneel bepaald door het perspectief van de natie-

staat, ook als ze zich richt op het lokale vlak of op specifieke subculturen. Zelf de geschiedschrijving van de collaboratie stelt de vraag naar verraad of naar het patriotisch karakter centraal. Nu de natiestaat – in België een taaier probleem dan in de nabuurlanden – langzaam maar zeker lijkt op te gaan in een groter Europees geheel lijkt de oorlogsgeschiedenis zelfs met terugwerkende kracht nog wel eens een integrerende betekenis te krijgen.

Tegelijkertijd kunnen deze ontwikkeling en ook het tijdsverloop op zichzelf de aanleiding vormen om de balans op te maken, De auteurs van *België tijdens de Tweede Wereldoorlog* hebben zichzelf een opgave gesteld, die niet eenvoudig is. Dat geldt te meer door een aantal complicaties van de specifiek-Belgische erfenis van de Tweede Wereldoorlog: de Koningskwesitie, de achtergronden van de diverse vormen van collaboratie en de naoorlogse repressie. Uitgangspunt is geweest dat het op grond van de naoorlogse geschiedschrijving mogelijk moet zijn een historische balans op te maken, die de emoties uit de oorlogsjaren en de daarop volgende zestig jaar in een historisch kader kan plaatsen. De stijl die daaruit volgt is niet toevallig die van een leerboek. De stand van kennis wordt op een bijzonder overzichtelijke manier gepresenteerd. Afstandelijk en gedispasseerd worden oorlogvoering, politiek, economie en cultuur tijdens de bezettingsjaren behandeld, steeds vanuit de vraag welke generalisaties men op verantwoorde wijze voor zijn rekening kan nemen. Het betoog krijgt zo een zekere stelligheid – wie durft er nog iets tegenin brengen? Hier spreken het primaat van de historische professionaliteit en de behoefte aan een fair oordeel. De

afstandelijke benadering en de strakke redactie werken ook een wat onpersoonlijke toon in de hand, die op enkele plaatsen doorbroken wordt als de actualiteit meespeelt.

Voor een Nederlandse historicus van de Tweede Wereldoorlog als ondergetekende is het boek een eye-opener. De kennis van de Belgische geschiedenis schiet bij veel noorderburen tekort, maar er is meer aan de hand. Dit gedetailleerde overzichtswerk maakt dat we de oude wijsheid overboord moeten zetten dat oorlog en bezetting in beide landen een zo afwijkend verloop hebben gehad dat vergelijking alleen maar kan leiden tot het vaststellen van verschillen. Bekende voorbeelden zijn de bezettingsregimes (het civiele tegenover het militaire), de uiteenlopende mate van 'succes' van de vervolging en deportatie van joden, de diverse koers die de vorsten hebben gekozen (in 1940 stelden velen in Nederland het plichtsbesef van Leopold III trouwens boven de vlucht van Wilhelmina) en de relatieve zwakte van de nationalistische collaboratie in Nederland. Dit boek lezende had ik echter op een zeker niveau van abstractie soms het gevoel dat het ook over Nederland ging. Daarom is het een mooie basis voor nieuwe internationale vergelijking.

Een paar voorbeelden wil ik hier noemen. De vooroorlogse discussie over de defensiepolitiek en de oorlogsvoorbereiding werd ook in Nederland bepaald door de ervaringen (elders, en vooral in België) tijdens de Eerste Wereldoorlog. En in beide landen ging die discussie mank aan een groot gebrek aan inzicht in de mogelijkheden van de moderne bewegingsoorlog. De politieke repercussies waren enorm :

de beide landen werden verpletterend verslagen en verloren hun regeringen; de bestuurlijke arrangementen met de bezetter kwamen op het conto van de ambtelijke en economische elites, met alle gevolgen van dien. 'De politiek van het minste kwaad' waartoe men door de omstandigheden gedwongen overging, volgde uit een desoriëntatie ten opzichte van het oude regime en het idee dat men zich bij de nieuwe omstandigheden in Europa moest neerleggen. In België tekende de scheiding tussen kabinet en vorst zich dramatischer en publieker af dan in de Nederlandse situatie, maar nuchter gesproken was de eenheid van de Nederlandse regering al snel een fictie en botsten de ambities van Wilhelmina voor de inrichting van de naoorlogse politiek vergaand met die van haar ministers. In 1945 was de voorbereiding van de terugkeer fel omstreden en na de langgerekte bevrijding kon alleen een periode van 'geleide democratie' stapsgewijze uitkomst brengen.

De sociale en economische omstandigheden in bezet België en Nederland verschilden vrij vergaand. Terwijl België al snel onder gebrek gebukt ging, maakte Nederland door een betere grondstoffenpositie en verdergaande inschakeling in de Duitse oorlogseconomie een periode van hoogconjunctuur door. In de tweede helft van de bezetting zou dit beeld kantelen, maar hoe dan ook treft een aantal overeenkomsten, in het bijzonder het bestand tussen kapitaal en arbeid, met als doel zoveel mogelijk arbeidskrachten voor wegvoering te behoeden. Tegelijk werd in het clandestien overleg een gespreksbasis voor naoorlogs sociaal beleid gevonden. Meer dan in bezet België heeft in Nederland het civiele bezettingsbestuur onder

Arthur Seyss-Inquart geprobeerd een basis te scheppen voor zelf-nazificatie van de Nederlander. Dit politieke spel heeft echter nog geen jaar geduurd en daarna ontstond er een proces van machtsuitoefening en gezagscontestatie dat niet onvergelykbaar was met de toestand in bezet België. De cultuurpolitiek van de bezetter zocht en vond aansluiting bij reeds bestaande stromingen die reageerden op de spanning die de moderniteit had gecreëerd tussen individualiteit en massacultuur. Ook de herdefiniëring van het ‘volks-eigene’ op nationaal – en evengoed op regionaal niveau – bleek een handvat voor nieuwe cultuurpolitiek, die kennelijk weinig spectaculair is gebleven. Het militaire regime in België kende beperkter politieke doelen dan het Rijkscommissariaat in Nederland, maar toch waren ook in het noorden de weerklank en de resultaten gering. De beperkingen van nationaal-socialistische cultuurpolitiek waren kennelijk bepaald door de grote politiek-symbolische waarde, die de bezetter er zelf aan wilde geven.

De inheemse politieke collaboratie in beide landen speelde een belangrijke rol bij de personeelsvoorziening in bestuur en voor de Duitse legers. In ruil daarvoor kregen de diverse bewegingen van de bezetter politieke voordelen, maar zeker geen politieke macht. In de analyse van de betekenis van collaboratie en ook van verzet kunnen de Nederlandse historici – die gereputeerd meer aan een moraliserend vertoog gebonden zijn dan hun zuidelijke collega’s – hun voordeel doen. De vraag naar het nut van het verzet is in Nederland eigenlijk nauwelijks aan de orde gesteld, zoals ook de geschiedenis van het verzet in Nederland in de laatste decennia

tamelijk onderbelicht is gebleven; door deze vergelijking kan ze een nieuwe impuls krijgen. Daarbij kan een uitgangspunt zijn dat de auteur op een schijnbare ongerijmdheid wijst : de traditionele machthebbers hebben geen greep op de brede verzetsbeweging, maar ze slagen er wel weer in na de bevrijding hun stempel op de maatschappelijke ontwikkeling te drukken en een gematigd-reformistische middenkoers te gaan varen. Waren de belangrijkste drijfveren van het verzet dan toch morele verontwaardiging over de bezetter en patriottisme, en leidden deze tot politieke zelfbeperking ? Deze suggestie is in ieder geval van belang als een alternatief voor de gebruikelijke samenzweringstheorieën die veronderstellen dat het verzet ‘bedrogen’ zou zijn door een gewiekste politieke klasse. Wat betreft de transitieperiode blijkt uit het slothoofdstuk dat er in België duidelijk een inhaaleffect is als het gaat om de geschiedenis van de naoorlogse repressie, een thema dat in Nederland door een gunstiger toegang tot de bronnen en een al langer lopende ‘juridisering’ van het debat al eerder was opgepakt.

Er zijn drie aspecten van de oorlogsgeschiedschrijving die in deze publicatie wat mij betreft onderbelicht blijven. Dat heeft te maken met de keuze voor beperking tot de jaren 1940-1944 en voor het nationale niveau. Er is ten eerste een weinig systematische bespreking van de regionale en de lokale verschillen, juist voor een periode waarin het nationale kader verbrokkelde en elke gemeenschap steeds meer en meer op zichzelf kwam te staan. Een ‘geografie van de bezetting’ had beter doortekend kunnen worden door verwijzing naar lokale en regionale oorlogsgeschiedenissen, een genre dat in Neder-

land een enorme omvang heeft bereikt en ook in België inmiddels aan populariteit lijkt te winnen. Ten tweede is er de geringe aandacht voor de bezettingstijd in haar continuïteit van de twintigste eeuwse geschiedenis. De aandacht voor de oorlogsvoorbereiding raakt alleen impliciet het mentale aspect; de vreugde om de bevrijding en de woede van de repressie worden wel aangeduid, maar de vraag naar de betekenis van de bezetting voor de continuïteit van de nieuwste geschiedenis komt alleen fragmentarisch, per hoofdstuk, aan de orde. Ten derde ontbreekt de aandacht voor de internationale positie van België, inclusief zijn koloniale belangen, op langere termijn, waarin ook de overgang van neutraliteit naar bondgenootschap en van continentale naar Atlantische oriëntatie aan de orde komen.

Ik denk dat deze studie de Belgische oorlogsgeschiedenis op zo'n overzichtelijke en deskundige wijze aan de orde heeft gesteld, dat daarmee impliciet de mogelijke gedachte van een Belgische '*Alleingang*' doeltreffend ter discussie is gesteld. België heeft tijdens de bezetting een groot aantal ervaringen met andere bezette Europese landen gedeeld en is minder uitzonderlijk dan Belgen en hun historici wel eens wilden aannemen. Ook vanuit een langduriger tijdsperspectief en een bredere Europese context gezien doemen grotere vragen en analyses op – wat zonder meer een grote verdienste is van de auteurs van *België tijdens de Tweede Wereldoorlog*.

*Peter Romijn*